

ня волі, але й на суспільні відносини в цілому. Однак в середовищі засуджених криміногенне спілкування проявляється сильніше. У спілкуванні засуджених можна вирізнити такі ознаки змін: певний інформаційний голод; обмеженість простору взаємодії; емоційне напруження; підвищення агресивності; стресогенність стосунків; одностатевість спілкування; втрата можливості обирати контакти, референтне коло спілкування; підвищення рівня тривожності; моральне перекручення спрямованості контактів; жорстка рольова поведінка тощо. Звісно, не всі засуджені однаковою мірою проявляють названі види деформацій у спілкуванні.

Список використаних джерел

1. Гурвич С.С. Основи риторики / С.С.Гурвич, В.Ф.Погорелко, М.А.Герман. – К., 1988. – С.20-28.
2. Львов М.Р. Риторика / М.Р.Львов. – М., 1995. – С.101-161.
3. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория / А.К.Михальская. – М., 1998. – С.154-232.
4. Перельман Х. Новая риторика: Трактат об аргументации / Х.Перельман, Л.Ольбрехт-Тштека // Язык и моделирование социальных взаимодействий. – М., 1987.

In this article described to the feature of difficulties, barriers and deformations in intercourse.

Keywords: psychical processes, phenomena of intercourse, method of intercourse, pedagogical psychology, management psychology, legal psychology, deformation of social relations, criminal deformation.

Отримано: 27.09.2010

УДК 159.9:316.454.52

О.М. Опалюк, Т.Л. Опалюк

Особливості морально-психологічного контексту спілкування

У статті описується особливості морально-психологічного контексту спілкування. У трактуванні статі та її ролі у спілкуванні важливими є як біологічне, так і культурне начала: культурні норми впливають на наші стосунки й поведінку разом з біологічними чинниками. І в цьому

відношенні можна вести мову про єдність соціального та індивідуального в особистості, тобто у поясненні поведінки чоловіків і жінок за тієї чи іншої ситуації має смисл як соціальне, так і особистісне.

Ключові слова: моральність, морально-психологічні чинники, етичні цінності, моральні норми і принципи, соціальне домінування, культурні норми.

В статтю описується особливості морально-психологічного контекста общення. В трактовке пола и его роли в общении важны как биологическое, так и культурное начала: культурные нормы влияют на наши отношения и поведение наряду с биологическими факторами. И в этом отношении можно говорить о единстве социального и индивидуального в личности, то есть в объяснении поведения мужчин и женщин в той или иной ситуации имеет смысл как социальное, так и личностное.

Ключевые слова: нравственность, морально-психологические факторы, этические ценности, моральные нормы и принципы, социальное доминирование, культурные нормы.

Моральність у контексті спілкування визначає поведінку людини, її ставлення до співрозмовника, манеру говорити, охоплює внутрішню потребу особистості до здійснення моральних дій і вчинків. Отже, йдеться про поєднання етики і психології у спілкуванні. І воно не випадкове: по-перше, якщо етика як система моральних принципів, як загальна характеристика поведінки людей, котра відповідає або ж не відповідає моральним вимогам, роз'яснює моральне значення тих чи інших дій, мотивів, характерів, що вивчаються психологами, то психологія, у свою чергу, допомагає розкрити психічну природу й умови формування цих моральних явищ; по-друге, якщо етика зобов'язує людину відізнати правильну поведінку від неправильної, прийнятну або неприйнятну форму взаємодії, то психологія розкриває психічну природу тієї чи іншої поведінки чи форми соціального контакту. При цьому компоненти морального здоров'я особистості (моральні переконання, якості, звички, здібності й дії) виконують вищу регулятивну функцію щодо процесу формування навичок спілкування. Отож високий рівень моральної культури спілкування дає змогу людині не лише свідомо та систематично долати негативні риси свого характеру, але й якомога повніше гуманізувати взаємостосунки з іншими. Йдеться про гуманізацію спілкування, тобто про здатність людини у процесі взаємодії переживати і співпереживати, відчувати і співчувати, розрізняти добре і погане, виявляти такі якості, як порядність, милосердя тощо.

Етичні цінності регламентуються моральними нормами і принципами, тобто інтереси людини у зв'язках з іншими утверджуються тим, наскільки вона послідовно втілює у своїй манері спілкуватися загальнолюдські норми й принципи, дотримується

кодексу поведінки, яка передбачає певний тип моральних стосунків у різних сферах прояву етики. До основних етичних принципів у спілкуванні належать такі: гуманізація і демократизація стосунків; повага до співрозмовників і самоповага; соціальна справедливість і толерантність; суверенність особистості (особиста гідність кожного є недоторканою); неупереджене ставлення до партнерів зі спілкування; врахування інтересів співрозмовників; чесність тощо. Поширюються на всіх людей і мають соціальне значення такі загальнолюдські норми й правила, які виражаються поняттями добра, совісті, обов'язку, честі, гуманності, справедливості, відповідальності. Їх потрібно дотримуватися в будь-якій сфері життя. Звісно, практика спілкування показує, що прийняття особистістю конкретних рішень пов'язане із психологічними труднощами: досить важко втримати себе в рамках моралі, тоді як може з'явитися спокуса сказати грубість, проявити агресію, маніпулювати співрозмовником, створити конфліктну ситуацію, упереджено поставитися до партнера тощо. Отож, коли ваш співрозмовник розраховує на справедливе й неупереджене ставлення з вашого боку, довіряє вам, встановлюються добрі і міцні стосунки, які матимуть високоморальний характер. При цьому моральна задоволеність – необхідний компонент і умова ефективного спілкування, тобто, здійснивши моральний вчинок, людина відчуває почуття задоволення, усвідомлює, що її совість чиста, і навпаки, розуміючи, що її вчинок далекий від норм моралі, вона здатна до переживання. А досить часті переживання щодо правильності морального вибору за тієї чи іншої ситуації спілкування можуть стати причиною психічного перевантаження, а звідси – й низької продуктивності праці з усіма наслідками, що випливають з цього як для самої особи, так і для загальної справи, задля якої партнери встановлювали соціальні контакти й сідали за стіл переговорів. Таким чином, проявляти повагу до людей під час спілкування, робити їх щасливими, здатними насолоджуватися взаємодією – це не гуманітарна наївність, а веління часу. Саме тому розуміння цінності морально-психологічних засад спілкування, особливо в діловій сфері, стає надбанням дедалі ширшого кола підприємців і керівників [2].

Майже все наше життя проходить серед людей, які різняться за зростом, вагою, кольором волосся, расовою належністю, статтю та ін. Нас у цьому контексті передусім цікавить стать людини. Кожного дня ми контактуємо з багатьма людьми (в сім'ї, на роботі, у школі, на вулиці) і від цього значною мірою залежать наш настрій, наші успіхи, наше самопочуття. Однак, якщо ви чоловік, то ваша поведінка й реакція на ці контакти буде одною, а якщо жінка –

іншою. Крім цього, неоднаково реагують на соціальні контакти й ваші співрозмовники: чоловікам, приміром, властиве утвердження своєї індивідуальності, незалежності, а для жінок прийнятною є взаємозалежність, а власної індивідуальності вони набувають у своїх соціальних зв'язках. Звісно, нам щодня доводиться спілкуватися не лише з тими чоловіками чи жінками, кого ми добре знаємо або любимо, а й із багатьма незнайомими або неприємними нам людьми. І навіть коли ми мимохідь зустрічаємося з незнайомими нам людьми, то й у цьому разі, як правило, ми обмінюємося з ними поглядами, звертаємо увагу на їхню зовнішність і належність до статі. Зустріч з п'яним чоловіком, який втратив людську подобу й використовує нецензурні або брутальні слова, сварка між жінками в людному місці, мимовільними свідками чого нам довелося стати, можуть не лише безнадійно зіпсувати настрій, а й негативно вплинути на здоров'я. До речі, лікарів сьогодні турбує зростання серцево-судинних захворювань, які нерідко закінчуються інфарктом. Вони встановили, що однією з найголовніших причин, які призводять до інфарктів, є стресові стани, породжені хамством, грубістю, приниженням людської гідності. Підраховано, що майже п'ята частина всіх стресових станів породжується бюрократизмом, нездоровими міжособистісними стосунками та стосунками в колективах, несприятливим соціально-психологічним кліматом і т.п. А оскільки переважно в різностатевих колективах – сімейних, навчальних чи трудових – ми змушені проводити значну частину свого життя, тому їх соціально-психологічний клімат має надзвичайно важливе значення передусім для власного самопочуття, успіху тієї спільної справи, якою опікуються люди, які контактують між собою, щастя або нещастя учасників комунікативного процесу. Отож уміння дотримуватися певних норм і правил взаємодії в різних місцях і за різних ситуацій, враховуючи чоловічий або жіночий стиль спілкування, є невід'ємним складником мистецтва життя.

Як бачимо, стать людини – то одна з найважливіших не лише історико-культурних”, медичних, а й соціально-психологічних категорій. Великий інтерес до неї в межах психології спілкування зумовлений тим, що сучасні вимоги до міжособистісної взаємодії не можуть бути втілені в життя без урахування психологічної своєрідності людини, яка, безперечно, проявляється і в її статі. Таким чином, дуже важливо виявити індивідуальну своєрідність чоловіків і жінок, аби достовірніше пояснювати різноманітні варіанти спілкування та прояв поведінки індивіда у взаємодії з іншими.

Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, аналізуючи цю проблему, досить часто використовують поняття “гендер”, окреслюю-

ючи його як соціально-біологічну характеристику, за допомогою якої люди дають визначення поняттям “чоловік” і “жінка”. Оскільки стаття є біологічною категорією, вчені-психологи часто посилаються на біологічно зумовлені тендерні відмінності як на “статеві відмінності”. Якщо в 70-ті роки ХХ століття багатьох теоретиків турбувало те, що дослідження в галузі тендерних відмінностей можуть привести до встановлення стереотипів і трактування їх як притаманних жінкам недоліків, то, починаючи з 1980-х років, учені стали відчувати себе вільніше. Так, були виявлені тендерні відмінності, які є значущими й не менш суттєвими, ніж поведінкові. Наприклад, окремі результати підтвердили стереотипні уявлення про статі, виявивши той факт, що жінки менш агресивні, більш схильні до опіки і більш чуттєві.

Порівняльний аналіз у сфері соціальних взаємостосунків доводить, що ігри дівчаток відбуваються в менших групах, в яких менше агресивності, більше взаємності, довірливих та інтимних розмов. Водночас у хлопчачих іграх переважає групова діяльність. І з віком ці гендерні відмінності у стосунках стають дедалі глибшими. Так, розмови чоловіків більш інформативні, а жінки у спілкуванні перевагу надають інтимній бесіді про власні переживання тощо. Вони також у взаємодії з іншими намагаються допомогти, підтримати. Саме тому, зокрема, в європейських країнах та США у професіях, які пов’язані із навчанням, вихованням, опікою, більшість становлять жінки. Гендерні дослідження американських учених показують, що жінки більшою мірою схильні до емпатії, здатності зрозуміти іншу людину, її почуття. Це знайшло вияв навіть в їхній здатності частіше від чоловіків посміхатися. Названі відмінності пояснюють тим, що жінки зазвичай краще інтерпретують емоції оточення. Вони перевершують чоловіків у декодуванні емоційних повідомлень, які надходять від тих, хто їх оточує. Така чуттєвість жінок до сигналів невербального спілкування допомагає, на думку дослідників, пояснити їхню велику емоційну чутливість за ситуацій смутку чи радості [3].

У сфері соціального домінування в багатьох країнах Заходу і Сходу стереотипним є твердження про те, що чоловіки більш владні, агресивні. І таке уявлення корелює з дійсністю, адже практично в кожному суспільстві чоловіки насправді є соціально домінантними. Соціальне домінування проявляється в розподілі професій на переважно чоловічі і жіночі. Так, приміром, західноєвропейські жінки частіше за чоловіків працюють учителями, бібліотекарями, медичними сестрами. І вони зазвичай виконують рутинну, монотонну роботу в офісі, в магазині, а кваліфікована юридична чи медична праця є прерогативою чоловіків. Учені також роблять висновок про

те, що навіть тоді, коли чоловіки й жінки обіймають одну й ту саму посаду й відіграють однакову роль в установі чи організації, вони найчастіше мають різні обов'язки й виконують різні завдання. Відомі й численні відмінності, які проявляються у стилі спілкування:

- якщо чоловік стає лідером за ситуації, де немає жорсткого розподілу ролей, він схильний до авторитарності, а жінка – до демократичності;
- чоловікам легше дається директивний, проблемно-орієнтований стиль керівництва, а жінкам – стиль соціального лідера;
- чоловіки більшою мірою надають значення перемогам, домінуванню над іншими;
- жінки порівняно із чоловіками хворобливіше переживають свої помилки і критичні зауваження, гостріше реагують на неповагу вишого керівництва до себе, постійно потребують оцінки своєї праці, менш схильні до ризику;
- якщо в установі прийнятий демократичний стиль спілкування й керівництва, жінки тут цінуються в ролі лідерів так само високо, як і чоловіки, однак за авторитарного стилю спілкування й керівництва оцінка жінок-лідерів нижча, тобто люди схильні сприймати краще “сильне” чоловіче керівництво, аніж “агресивне” жіноче [1].

Гендерні відмінності проявляються у взаєминах, які складаються між сексуальними партнерами, а також у родині. Саме в родині відбуваються найбільш тісні і тривалі контакти між різностатевими людьми, тому життєвою трагедією стає для людини спілкування в сім'ї, яка нагадує “клубок змії”. В сімейному колі дитина вперше починає ознайомлюватися з певними “чоловічими” і “жіночими” моделями спілкування, неусвідомлено засвоює, а потім наслідують їй відтворює їх у стосунках з іншими людьми. Відомо також, що ті стосунки, які панують у родині, або, як кажуть, її мікроклімат, значною мірою впливають на психічний розвиток і здоров'я дітей, на подальші їхні сексуальні установки. Отож, приклад батьків та інших дорослих членів сім'ї є першою підвалиною майбутньої культури спілкування дітей. Стосовно міжособистісних стосунків між сексуальними партнерами, то гендерні відмінності в сексуальних установках впливають як на поведінку, так і на сексуальні фантазії. Приміром, чоловіки майже в усьому світі частіше є ініціаторами статевої близькості, ніж жінки. Більша чоловіча активність та ініціативність проявляється й у процесі залицяння. Щодо сексуальних фантазій, то жінка надає перевагу емоційним переживанням чоловіка стосовно протилежної статі, а чоловік – жіночій розкнутості і свободі. Психологи-еволюціоністи підкреслюють наявність

універсальних гендерних відмінностей у поведінці під час вибору партнера. Тобто, незважаючи на те, що життя в різних кліматичних зонах вимагає певного пристосування, такі соціальні завдання, як пошук собі партнера й регулювання стосунків з ним, майже однакові для людей усієї земної кулі. Отож, як зазначають представники еволюціоністського напрямку, всі ми успадкували певні емоційні реакції і шаблони поведінки, які дають змогу вирішувати завдання, що повторюються із покоління в покоління. Йдеться передусім про норми, тобто правила прийнятої і очікуваної поведінки. Попри те, що вони змінюються від однієї культури до іншої, водночас діють загальні, передусім такі, як заборона кровозмішування, тобто інцест (від лат. *incestum* – те ж саме, що й кровозмішування): батьки не вступають у статеві стосунки з дітьми, так само як і брати й сестри, а також близькі родичі. Універсальною є норма з повагою ставитися до персони більш високого рангу, а також до незнайомої особи. При цьому ініціатива до зближення зазвичай очікується від персони з вищим рангом: у розмові двох незнайомих людей, які почали своє спілкування з “ви”, ініціатором у переході на “ти” має бути той, хто старший, впливовіший. Водночас до людей нижчого рангу в більшості випадків звертаються фамільярно. Подібну ж фамільярну форму спілкування помічаємо у стосунках з близькими людьми, друзями, членами родини тощо.

Крім цього, до загальних належать такі норми: не розголошувати конфіденційну інформацію, під час розмови дивитися на співрозмовника, поважати особисте життя друга. Стосовно поведінки людей у сексуальних взаєминах, то психологи-еволюціоністи вважають, що чоловіки майже повсюди схильні одружуватися з жінками, молодшими від них. І чим старшим є чоловік, тим до більшої різниці у віці він прагне. Чоловік більш за все ревнує, коли його партнерка дозволяє собі секс із кимось іншим, а жінка відчуває найбільшу ревність, коли її партнер емоційно прив'язується до іншої. Можна було б і далі наводити численні приклади, які були зібрані в ході досліджень представниками еволюціоністського напрямку в психології. Хоча варто зауважити, що їхні пояснення піддаються критиці. Зокрема, стверджується, що за допомогою еволюціоністської теорії важко пояснити зміни в культурних стереотипах поведінки, які відбулися впродовж останніх кількох десятиріч. Отож біологічна спадщина наших предків немаловажна, однак завдяки дарованій нам здозі адаптуватися до різних умов зовнішнього середовища, соціальні впливи, зокрема культура, в якій ми живемо, також відіграють важливу роль.

Про незаперечну важливість культури у формуванні цінностей спілкування йшлося в попередніх параграфах, тому далі розглянемо лише вплив даного феномена на розуміння гендерних ролей. Так, у

багатьох країнах дівчатка проводять більше часу за такими заняттями, як допомога батькам у домашньому господарстві, догляд за молодшими дітьми, а хлопчики частіше щось майструють. Коли діти стають дорослими, то жінки зазвичай виконують такі домашні обов'язки, як миття посуду, приготування їжі, а чоловіки – більшу частину ремонтних робіт. Так поступово формується жіноча і чоловіча “гендерна роль”, тобто певний набір очікуваних взірців поведінки для чоловіків і жінок. Дослідження вчених доводять, що саме культура формує гендерні ролі. Як приклад наводяться такі дані. У хліборобських країнах гендерні ролі більш диференційовані: жінки доглядають дітей або працюють у полі, а чоловіки можуть робити що завгодно; у Північній Америці молодь чоловічої і жіночої статей має рівні можливості закінчити коледж, а в японських чоловіків ця можливість набагато більша. Епоха також впливає на формування гендерних ролей. Слід підкреслити таку закономірність: зміна установки супроводжується зміною поведінки. В Європі, у тому числі й у нашій країні, за останнє півстоліття частка жінок у сфері виробництва помітно зросла, так само як і значно більше жінок стало здобувати фах лікаря, юриста.

В цьому контексті важливо звернути увагу ще на одну обставину, пов'язану з “жіночими” і “чоловічими” культурними цінностями всередині певної групи людей. Якщо група культивує цінності із “жіночим” началом, то стиль спілкування в ній буде більш демократичний, що характеризується колегіальністю в ухваленні будь-яких рішень. За умов культурних цінностей з “чоловічим” началом стиль спілкування й налагодження міжособистісних стосунків вирізнятиметься авторитарністю, жорсткістю в прийнятті рішень і розв'язанні проблем, що хвилюють учасників взаємодії. Так, зокрема, у шведській моделі стосунків пріоритет надається високому рівневі життя, повазі до слабших, невисокому ступеню індивідуалізму, що свідчить про її “жіноче” начало. А в американській груповій культурі, особливо у сфері ділових стосунків, переважає орієнтування на віддаленість людей один від одного, приміром, підлеглих від своїх лідерів; американці не терплять невизначеності в досягненні поставленої мети і є носіями “чоловічого” начала в організаційній культурі. Ряд вітчизняних дослідників зазначає, що для українського соціального загалу властивим є “жіночість”, яка характеризується помірністю в діях, пізнанням дійсності засобами рефлексивного мислення, переважанням слухняності, сумлінності тощо.

Роблячи загальний висновок, варто наголосити, що у трактуванні статі та її ролі у спілкуванні важливими є як біологічне, так і культурне начала: культурні норми впливають на наші стосунки й

поведінку разом з біологічними чинниками. І в цьому відношенні можна вести мову про єдність соціального та індивідуального в особистості, тобто у поясненні поведінки чоловіків і жінок за тієї чи іншої ситуації має смисл як соціальне, так і особистісне.

Список використаних джерел

1. Безменова Н.А. Неориторика: проблемы и перспективы / Н.А.Безменова//Семантика. Коммуникация. Стилль. – М., 1991.
2. Гурвич С.С. Основы риторики / С.С.Гурвич, В.Ф.Погорелко, М.А.Герман. – К., 1988. – С.20-28.
3. Львов М.Р. Риторика / М.Р.Львов. – М., 1995. – С.101-161.
4. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория / А.К.Михальская. – М., 1998. – С.154-232.
5. Перельман Х. Новая риторика: Трактат об аргументации / Х.Перельман, Л.Ольбрехт-Тштека//Язык и моделирование социальных взаимодействий. – М., 1987.

In this article described to the feature of морально-психологічногого context of intercourse. In the treatment of sex and its role in communication are important as biological and cultural beginning: cultural norms influence our behavior and relationships with biological factors. And in this respect can speak of the unity of social and individual to individual, ie, in explaining the behavior of men and women in a particular situation has meaning as a social and personal.

Keywords: morality, morally are психолопчні factors, ethics values, moral norms and principles, social prevailing, cultural norms.

Отримано: 16.06.2010

УДК 373.2.091

Т.Л. Опалюк

Фізіологічні і психологічні АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ

Стаття присвячена проблемі адаптації дитини до навчання у школі. Розглянуто, зокрема, основні фізіологічні і психологічні аспекти адаптації дитини до школи.

Ключові слова: адаптація дітей, дезадаптація, адаптація в соціумі, сприйняття.